

РОСІЙСЬКА СРІБНА КОПІЙКА В ГРОШОВОМУ ОБІГУ УКРАЇНИ II ПОЛОВИНИ XVII – I ЧВЕРТІ XVIII ст.

Величезний за обсягом і дуже різноманітний за національним складом скарбовий матеріал XVII – XVIII ст., знайдений на території Центральної та Лівобережної України, є історичним джерелом великої ваги. Автор статті, використавши відомі монографії, довідники, каталоги, археологічні карти Київської та Подільської губерній, раніше не досліджені і сучасні нові скарби, зробив спробу прослідкувати процес поширення та утвердження в грошовому обігу Гетьманщини російських монет, насамперед срібної копійки. Здобувач досліджує і вперше вводить у науковий обіг матеріал про Глинський скарб 1929 року російських копійок XVI – XVII ст., Піщанський скарб 1988 року (в якому поряд із західноєвропейськими зберігалось 10 срібних російських копійок), Журавлівський скарб польських монет 1990 року та Немирівський скарб 2004 року.

Монетний обіг в Україні широко відбитий у нумізматичній літературі досліджуваного періоду, особливо XX ст. Так, М. Деммені ще в 1909 р. у своїй розвідці «К вопросу о чеканке севских чехов» дає характеристику невдалої спроби російського уряду створити особливу монету для України – севські чехи у 1675 – 1686 рр. ¹.

Початок вивчення монетного обігу XVII ст. в українських землях, в якому збільшується серед західноєвропейської грошової маси російська срібна копійка, започаткувала праця В. А. Шугаєвського про грошове господарство Лівобережжя – «Монета и денежный счёт в Левобережной Украине» (1918).

Цікаві аргументи про карбування власних монет на початку 50-х років XVII ст. гетьманом Б.Хмельницьким наводять у 20-ті роки XX ст. відомий український історик М.Є.Слабченко у своїй науковій роботі «Чи була в Гетьманщині своя монета?» (1925). У 20-х – 50-х роках І. Крип'якевич у своїх монографіях: «Монети Б.Хмельницького і П.Дорошенка» (1924) і «Богдан Хмельницький» (1954) висловив думку про те, що Хмельницький вживав заходи до випуску власної монети ².

Помітним явищем у вивченні грошового обігу України та Білорусії в XVII – XVIII ст. стала виконана на високому професійному рівні праця В.Н.Рябцевича «О чём рассказывают монеты», видана в Мінську у 1977 році. Ця робота присвячена аналізу грошового обігу Чернігово-Сіверщини (Лівобережжя) та Східної Білорусії, де за гетьманування Б.Хмельницького розміщувався Стародубський полк.

У 50-80-ті роки XX ст. відомі українські нумізмати І. Г.Спаський, М. Ф. Котляр та В. В. Зварич здійснили своєрідний якісний стрибок у вивченні, систематизації та узагальненні нових досліджень про грошовий обіг в Україні у XVII – XVIII ст., реформування російської грошової системи, розвиток українсько-російських економічних відносин у період становлення і занепаду української гетьманської держави – Війська Запорозького. У післявоєнний період вагомий внесок у дослідження українського та російського грошових господарств XVII ст. здійснив І.Г.Спаський. Протягом 1957 – 1970 рр. чотирма виданнями було випущено в Ленінграді, де останній період життя працював вчений, працю «Російська монетна система». У ній І.Г.Спаський розглянув українські нумізматичні теми на загальному тлі грошового господарства Східної Європи, насамперед, Росії і Білорусії. У іншій своїй праці «Талеры в русском денежном обращении 1654 – 1659 гг. Сводный каталог ефимков» (1960) вчений, характеризуючи невелику грошову реформу царя Олексія Михайловича (1645 – 1676), дає оцінку грошового ринку України після, так званого, «возз'єднання» України із Росією у 1654 році. Вивчивши монетний та документальні матеріали, І.Г.Спаський вказав на

безпосередній зв'язок згаданої грошової реформи із спробою російського царя створити об'єднуючу обидві сторони монетну систему, відділити український грошовий ринок від західноєвропейського, насамперед, від польського. Відомий факт про те, що після Переяславської Ради та укладення в Москві «Березневих статей» у 1654 році козацьке військо одержало від царя «жалування» за службу у вигляді золотих копійчаних монет.

Не менш цінну інформацію про найважливіші грошові одиниці, які перебували в грошовому обігу України XVII – XVIII ст. містить «Нумізматичний словник» відомого львівського монетознавця В.В.Зварича. Він вийшов двома виданнями українською мовою у видавництві Львівського університету в 1973 і 1975 роках та російською мовою у 1976 і 1980 роках.

У 1998 році В.Зварич, спільно із відомим українським істориком Р.Шустом видали перше в незалежній Україні фундаментальне довідкове видання «Нумізматика. Довідник», який містить понад 2000 нумізматичних термінів, більшість із яких торкається назв монет та їх розповсюдження в різні часи в Україні.

Але грошовий обіг періоду Гетьманщини (1648 – 1764) не був і не міг бути темою спеціального дослідження ні в період перебування України в складі Російської імперії, ні – в радянський період української історії.

Переважна більшість студій торкалася великих періодів формування грошового обігу на території України від Київської Русі до кінця XX ст., або більш вузькі періоди. Найбільш цінними по досліджуваному періоду є праці М.Ф.Котляра «Грошовий обіг на території України доби феодалізму» (1971) та «Нариси історії обігу лічби монет на Україні XIV – XVIII ст.» (1981), до яких ми ще будемо не один раз повертатися.

Дуже важливий і детальний нумізматичний матеріал про російську грошову систему та її вплив на грошовий обіг в Україні у XVI – XVII ст. містить фундаментальна праця А.С.Мельникової «Русские монеты от Ивана Грозного до Петра Первого» (1989), науково – популярна книга професора Московського універси-

тету Г.А.Федорова – Давидова «Монеты – свидетели прошлого» (1985). Неоціненний внесок в розвиток російської нумізматики зробила книга В.В.Узденникова «Монеты России. 1700 – 1917», видана в Москві у видавництві «Финансы и статистика» у 1985 році. Ця праця присвячена другому періоду монетного російського карбування і має своєю метою не тільки дати перелік і опис цих монет із використанням нового принципу систематизації, але і більш повно показати весь комплекс складних питань, зв'язаних із виробництвом та обігом російських золотих, срібних та мідних монет у 1700 – 1917 рр.

Із скарбового матеріалу відомо, що срібна російська копійка («чешуйка»), яка домінувала на російському грошовому ринку із 1534 до 1718 року, поступово проникала і на український грошовий ринок, особливо в другій половині XVII – на початку XVIII ст.

Копійці передувала новгородка – срібна монета, яку карбували у Новгороді із 1420 до 1534 року. Її маса складала 0,97 г. Із гривні срібла вагою в 204,7 г виготовляли 216 монет. У другій половині XVI ст. карбувалося вже 260 новгородок по 0,78 г кожна. 1 новгородка = 2 московкам, тобто московській дензі. Із 1534 року в Московській державі була введена основна грошова одиниця – Новгорода, яку за наказом цариці Олени Глинської – матері Івана Грозного (1533 – 1584) карбували на всіх монетних дворах держави – Новгородському, Московському, Псковському та Тверському. Із гривні срібла карбували вже по 300 новгородок вагою 0,68 г кожна, які із 1547 року почали називати копійкою через зображення на ній царя на коні із списом («копйом») в руці.

Після грошової реформи в російському грошовому рахунку з'являється десятинна монетна система, яка існує до сьогодення як в Росії, так і в більшості країн світу. Основна частина грошових одиниць ділилась на 100 частин – від 1 копійки до 1 рубля. У вигляді монет також існували фракції срібної копійки – денга (1/2 копійки) і полушка (1/4 копійки). Таким чином, 1 рубель = 100 копійкам = 200 денгам (московкам) = 400 полушкам. Маса срібної копійки постійно зменшувалась – у 1610 –

1613 рр. – до 0,51 г, з 1630 року – до 0,48 г, з 1682 року – до 0,41 г. У 1698 – 1718 рр. копійка вже важила 0,28 г. Відповідно знизувалася якість монетного металу³.

Монетній реформі 1698 – 1718 рр. Петра I (1682 – 1725) передували дві різні по масштабах і наслідках спроби розвинути чи перебудувати монетну систему 1534 року. Повна відсутність в ній великих грошових одиниць, жорстка політика державного монетаризму та заборона в грошовому обігу Росії використовувати іноземні монети – все це гальмувало розвиток внутрішньої та зовнішньої торгівлі, формування загальноросійського ринку і проведення ефективних реформ.

У 1610 році цар Василь Шуйський (1606 – 1610), витративши всі запаси срібних копійок у казні на оплату найманих військ, вирішив випустити в грошовий обіг золоту копійку. За давнім російським звичаєм золоті копійки карбувалися спеціально для царських вінчань – ними обсипали царя при виході із Успенського собору в Москві. Також золоті копійки використовували як нагородні медалі, які солдати пришивали на шапку чи на рукав кафтана⁴.

Шуйський випустив в обіг золоті денги та копійки того ж вигляду і ваги, як срібні (способом розплескування кусочків золотого дроту), але у відповідності із ринковою ціною їх вартість перевищувала вартість срібних монет у 10 разів. З'явилися нові російські монети номіналом у 10 і 20 «денег», або в 5 і 10 копійок. Отже, перший «п'ятачок» та «гривеник» були золотими монетами, але вони випускалися лише півроку. Після 1626 року всі офіційні російські джерела продовжували говорити про російську срібну монету як про високопробну. Але протягом наступних кількох десятиків років поступове зниження ваги копійки та «денги» не могло бути не поміченим. Це сприяло підвищенню цін на західноєвропейські талери, які в Росії переплавляли на срібні копійки та її фракції. Якщо в 1613 році вартість талера, якого в Росії називали «єфимком», складала 42 срібні копійки, у 1619 році – 48 копійок, у 1634 році – 51 копійку, а в 1648 році – 52 копійки⁵.

В період грошової реформи, яка проводилася у 1654 –

1663 рр. за царя Олексія Михайловича (1645 – 1676), єфимок був офіційно прирівняний до 64 копійок. Раніше у XVI ст. вага талера (28 – 30 г) перевищувала кількість російських копійок, які виходили після перекарбування. Якщо вага талера складала за даними Торгової книги 43,5 копійок, то після перекарбування із нього виходило 42 копійки. В середині XVI ст. вводиться монополія держави на закупку в іноземних купців та за кордоном талерів і тверда ціна на них. В умовах формування загальноросійського ринку, постійних війн, в тому числі проти Польщі у союзі із козацькою Україною, крупні торговельні договори затруднювалися відсутністю великих номіналів, необхідністю підрахунку тисяч і сотень тисяч дрібних срібних копійок та їх фракцій. Дрібну ж торгівлю в містах гальмувала недостатність дрібної розмінної монети, що призвело до карбування низькопробних підробок копійки – «пирогів», «мордовок», «пулів».

Суть грошової реформи Олексія Михайловича полягала у виготовленні крупної грошової одиниці – срібного рубля, який за вагою і формою був би подібний до західноєвропейського талера. Були також введені нові грошові номінали із міді. Не змогла не відіграти свою роль і необхідність зрівняти грошовий обіг Росії із грошовим обігом Гетьманщини, із якою було укладено військово – політичний союз і в якій мало місце обслуговування польськими та західноєвропейськими монетами.

Спочатку, 1654 року уряд вирішив залишити в обігу старі срібні монети, а в доповнення до них випустити неповноцінні рублі, перекарбовані із талерів, на яких попередньо збивали зображення та іноземні написи. З одного боку рубля карбувався герб – двоголовий орел, на іншому – цар верхи на коні. Рубель прирівнювався до 100 срібних копійок, хоча його реальна вага складала 64 копійки. Отже, рубель 1654 року із самого початку ставав неповноцінною монетою. Вже в 1655 році емісія срібних рублів припинилася і російський уряд знову повернувся до єдиної метрології старої срібної копійки ⁶. Щоб врятувати становище цар наказав випустити велику кількість талерів із надчеканкою із копійчаним штемпелем і датою 1655 рік. Про те,

що ефимок із «признаком» випускався і для України яскравіше всього свідчить титул російського царя, розміщений на ньому – «Царь и великий князь Всея Великая и Малая Русси». Протягом 1655 року в обіг було випущено від 800000 до 1000000 талерів – ефимків⁷. Але в цей час у Гетьманщині купці і населення перевагу віддавало не ефимкам, а талерам та їх фракціям. Хоча в скарбах другої половини XVII, особливо в Лівобережжі, зустрічаються окремі екземпляри талерів – ефимків разом із західноєвропейськими монетами.

В 1655 році також розпочався випуск на Новому Московському (Англійському) монетному дворі «мідних ефимків» – круглих полтиників номіналом в 50 копійок. З міді карбувалися алтин (3 копійки), грош (2 копійки). Випуск мідної копійки розпочався із 1656 року на Московському, Новгородському, Псковському і Кукейнойському монетних дворах.

Але до 1662 року мідні копійки поступово впали в ціні, порівняно із срібними монетами. Обіг мідної монети допускався лише в європейській частині Росії, а в Сибіру будь-які платежі повинні були здійснюватися лише сріблом як старого, так і нового зразка. Платня для службовців та солдатів виплачувалася у мідній монеті, а податки казна збирала із населення лише старими срібними копійками. Така політика Олексія Михайловича привела до так званого «мідного бунту» у 1662 році, до повного розбалансування грошового ринку, зникнення з обігу срібних монет та появи великої кількості мідних і срібних фальшивих копійок. Єдиним позитивним результатом грошової реформи Олексія Михайловича, на нашу думку, був допуск в грошовий обіг Росії талера, але не у вигляді рубля, а у вигляді ефимка з «признаком», що наближало нову російську систему до європейської. Реформа не досягла вирішення питання про зміну грошового господарства Гетьманщини на користь Росії. Разом із тим аналіз скарбів XVII – XVIII ст. свідчить про зростання використання срібних російських монет в грошовому господарстві України, переважно в Лівобережжі та Чернігово – Сіверщині. Російська срібна монета постійно проникала в Україну ще із часів Івана

III і особливо після 1654 року. Але в грошовому обігу України ще понад 80 років переважала західноєвропейська монета, насамперед, стара, тобто випущена в обіг у XVII ст. Таким чином, якщо іноземні срібні талери, які потрапляли до Росії, перероблялися на російські гроші, то в Лівобережжі зберігався обіг польських, шведських, німецьких, голландських монет талерно – дукатового типу. Через відсутність карбування власної національної монети, зменшення притоку нових грошей із Правобережжя, яке знову потрапило після Андрусівського перемир'я 1667 року під владу Речі Посполитої, старий грошовий запас Гетьманщини в кінці XVII – на початку XVIII ст. швидко зменшувався і зношувався під час щоденних грошових операцій.

Велика кількість срібних і золотих монет осіли в православних церквах та монастирях у вигляді церковної казни чи оздоблення ікон та предметів культу, про що яскраво свідчить скарб Києво-Печерської Лаври 1898 року. Повноцінна, переважно срібна монета осіла в невеликих скарбах, панських і козацьких тайниках. Середня і дрібна срібна монета стиралася, через що, її не хотіли брати на торгах і особливо ярмарках. Як вважає М.Ф.Котляр, серед дрібних монет українського грошового ринку другої половини XVII ст. четверту групу за кількістю після монет Речі Посполитої, Бранденбургсько-Пруської держави і Шведської Прибалтики, складають російські монети (81 випадок знахідок). Разом із тим на 25 випадків знахідок єфимків припадає 81 скарб із російськими копійками⁸.

Російські копійки та денги XVII ст., як правило, не мають дат, тому хронологію скарбів вивчають за роками правління царів. М.Ф.Котляр, вивчивши 72 детально описані російські скарби, знайдені в Україні, зробив висновок про те, що половина знахідок (36) відноситься до часів правління попередників Олексія Михайловича, а інша половина – до років правління цього царя та його наступників – Федора, Іоана, Софії та Петра I.

Аналіз складу знахідок із срібними копійками XVII ст. показав, що скарби монет Олексія Михайловича та його наступників за кількістю екземплярів значно більші від скарбів першої

половини XVII ст., що свідчить про зростання кількості російських монет на грошовому ринку України. Географічно скарби з російськими монетами XVII ст. розподіляються таким чином. Найбільша кількість знахідок походить із Київщини (27 скарбів), Чернігівщини (14 скарбів), Волині (11 скарбів), Поділля (3 скарби), Галичини (2 скарби). На Полтавщині зафіксовано 7 знахідок, біля Канева – 3, в Чигирині – 2. Найбільше знахідок відомі на Київщині⁹.

У роки правління старшого брата Петра I – Федора Олексійовича (1676 – 1682), зберігалася попередня вага срібної копійки, срібний рубель містив 46 г срібла. В 1683 році за регентства Софії (1682 – 1689) вага срібла у лічильному рублі знизилася до 38 г. Срібні копійки і «денги» карбувалися роздільно від імені кожного із братів – Іоана Олексійовича (1682 – 1696) та Петра Олексійовича (1682 – 1725).

Вагомі зміни в російському та українському монетному господарстві відбулися лише за Петра I. Маючи на меті створення грошової системи з великою кількістю номіналів, уніфікацію російського та українського грошових ринків і збільшення доходів казни, цар провів грошову реформу, яка тривала з 1698 по 1718 рік. На першому етапі (у 1698 р.) лічильно – ваговий рубель був прирівняний до західноєвропейського талера. Він містив 28 г і ділився на 100 срібних копійок. Розпочалося будівництво кількох нових монетних дворів, де виробництво монет мало здійснюватися не ручним, а машинним способом. У 1700 році в обігу з'явилися нові мідні монети – денга (1/2 копійки), полушка (1/4 копійки) та пів полушка (1/8 копійки). 1701 рік характеризувався появою нових срібних полтин, пів полтин, гривеників, які складали 50, 25, 10 копійок, а також 5 срібних копійок – десять «денег». Того ж року розпочалося карбування золотого червінця вагою 3,44 г, який відповідав західноєвропейському дукатові та подвійного червінця із зображенням портрета Петра I.

Ці монети важили стільки, скільки відповідних їм номіналу срібні копійки. Їх легко приймали на ринку. Петро зумів із часом налагодити масове виробництво крупної срібної монети,

використовуючи нову іноземну техніку. Лише після всіх цих попередніх заходів у 1704 році цар наказав випустити срібний рубель і до нього мідну копійку вартістю 1/100 рубля. Вага рубля дорівнювала рахунковому рублю в 28 г, тобто він був рівний 100 срібним копійкам вагою в 0,28 г, які перебували в обігу. Бажаючи показати, що грошовий рахунок в Росії не змінився, в тому ж році випустили срібний алтин (3 копійки)¹⁰.

Старі срібні копійки перебували в грошовому обігу до 1718 року. Нові круглі форми срібні монети були випущені в обіг у 1710 році. В 1718 році почався випуск нових золотих монет вагою 4,04 г із текстом, що засвідчував їхню вартість – 2 рублі. У наступні роки з'явилися нові номінали: мідні 5, срібні 15 і 20 копійок, золоті імперіали (11,61 г золота) і напівімперіали, що становили 10 і 5 рублів відповідно. Весь спектр нових номіналів срібних російських монет, які широко використовувалися в Лівобережжі у XVIII ст. можна прослідкувати за даними таблиці № 1.

Дані таблиці про срібні монети Росії XVIII ст. яскраво свідчать про зменшення ваги монет та зниження в них вмісту срібла¹¹.

Дохід від реформи 1698 – 1718 років спочатку був величезний, але скоро він почав скорочуватися. У російську казну поступали податки вже не в вигляді срібних монет, а дрібними мідними грошима. Срібні гроші осідали в скарбах або залишалися на руках у населення. Крім цього ринок був наповнений фальшивими монетами, фабрикація яких після введення 40 – рубльової стопи (при ціні на мідь близько 8 рублів за пуд (16 кг), стала дуже дохідною справою і відбувалася не лише в середині країни, але й за кордоном. До числа негативних явищ відноситься випуск в 1726 – 1727 рр. розмінних срібних монет із дуже малим вмістом чистого срібла, які пізніше знімалися із обігу на рівні із фальшивими монетами. Наслідки реформи Петра I незабаром відбилися на грошовому обігу Лівобережжя.

У своєму літописі Самійло Величко відмітив, що Петро I «после баталии Полтавской зо шведом монету старовечную польскую зо всей Малой России ... вывел и выгубил, только талеров

Таблиця № 1

Номінал	Час карбування	Проба сплаву	Маса монети в грамах
Єфимок	1698	83 1/3	31,1
Рубель	1704 – 1705рр	84	28,00
	1707р.	84 і 77	28,00
	1710 р	77 і 72	27,50
	1712 і 1714рр.	58	28,50
	1718 – 1730 рр.	70	28,44
	1731 – 1761 рр. 1762 – 1796 рр.	77 83 1/3	25,85 24,00
Полтина, 50 копійок	1699 – 1706 рр.	84	14,00
	1707р.	84 і 77	14,00
	1710 р.	77 і 72	14,00
	1712 р.	58	14,00
	1718 – 1729 рр.	70	14,22
	1731 – 1761 рр. 1762 – 1796 рр.	77 72	12,93 12,00
Півполтини 25 копійок	1701 – 1705 рр.	84	7,00
	1707 р.	84 і 77	7,00
	1710 р.	77 і 72	7,00
	1713 р.	72	7,00
	1726 р.	55 і 72	6,65
	1730 р.	70	7,11
	1739 – 1754 рр.	77	6,46
	1755 – 1758 рр. 1764 – 1796 рр.	77 72	6,04 5,97
20 копійок	1760 р.	72	4,80
	1762 р.	72	4,72
	1763 р.	71 2/3	4,80
	1764 – 1793 рр.	72	4,77
15 копійок	1760 р.	72	3,60
	1762 р.	72	3,52
	1763 р.	71 2/3	3,60
	1764 – 1794 рр.	72	3,56
Гривеник, 10 копійок	1701 – 1706 рр.	77	2,80
	1707 і 1709 рр.	84	2,80
	1710 і 1713 рр.	72	2,80
	1718 – 1723 рр.	70	2,84
	1726 – 1727 рр.	42	2,66
	1731 – 1739 рр.	77	2,59
	1741 – 1745 рр.	72	2,59
	1746 – 1757 рр.	77	2,42
	1764 – 1796 рр.	72	2,37
Десять денег, 5 копійок	1701 – 1704 рр.	77	1,40
	1713 – 1714 рр.	38	2,83
	1755 – 1761 рр.	77	1,21
	1762 р.	72	1,17
	1763 р. 1797 р.	71 83 1/3	1,20 1,46
Алтин, алтинник, 3 копійки	1704 р.	77	0,80
	1710 – 1712 рр.	72	0,80
	1713 – 1714 рр.	38	1,70
	1718 р.	38	1,70
	1727 р.	48	0,80
Грош	1727 р.	48 і 12	0,55 і 1,27
1 копійка	1710 р.	38	0,60
	1713 – 1714 рр.	38	0,60
	1714р.	не вище 10	2,18
	1718 р.	38	0,57
	1729 – 1730 рр.	48	0,30

да червоных памятка осталася; а на то мест свою медную и среб-
ную дробную и твёрдую, красным конштом изданную, наполнил
Малую Россию монетою»¹². Насправді в I чверті XVIII ст. част-
ка російських монет в грошовому обігу Гетьманщини була ще не
значною, але в середині XVIII – першій половині XIX ст. скла-
дається рішуча перевага російських монет над західноєвропей-
ськими: на 297 знахідок російських монет XVIII ст. і 79 – пер-
шої половини XIX ст. припадають відповідно 102 і 2 польські та
42 та 1 прусько – бранденбургські. Характерно, що всі скарби
Правобережжя першої чверті XVIII ст., які містили лише росій-
ські монети, знайдено поблизу російського кордону: торговель-
ний обмін у цей час між Росією, Гетьманщиною, з одного боку, і
Речі Посполитої був досить інтенсивним¹³.

У I чверті XVIII ст. ще не було повного панування в
Лівобережжі російських монет. Так, серед 67 українських скар-
бів цього періоду, виявлено лише 10 російських монетних скар-
бів в Правобережжі, інші – 57 – в Лівобережжі. Деякі скарби
були досить значними. Наприклад, скарб із Флорівського мо-
настиря з Київщини містив 1000 срібних монет Петра I (1689 –
1725), а інший, знайдений поблизу Корсунь – Шевченківського
містив близько 4 кілограми срібних копійок Петра I¹⁴.

Збереглося багато документів про використання в Лівобережжі золотих та срібних російських монет XVII – XVIII ст.
як нашійних жіночих прикрас – дукачів та як підвісок і лан-
цюжків для дорогих ікон тощо. Так, у описі ризниці Новгород
– Сіверського Спасопреображенського монастиря, складе-
ному на початку XVIII ст. серед підвісок згадуються «... ко-
пеек сребряных старих 10 и золотих 155». У приписаній до
Спасопреображенського монастиря церкві с. Пречистенського
«На образе Николая прикладних 12 крестов, червоний золотой
один, таляров польских сребряных три, копеек сребряных вы-
золочених 26, сребряных мелких копеек 52»¹⁵.

Аналізуючи Археологічну карту Київської губернії, складе-
ну у 1895 році В.Б.Антоновичем, можна зробити висновок про
те, що із 159 знайдених і досліджених у 1833 – 1895 рр. скар-
бів монет XVII – XVIII ст. переважна кількість має змішаний

склад. Не визначений склад лише 15 знахідок. Найбільше скарбів складаються із польських монет – 52 (32%), 31 (19,5%) – із німецьких та австрійських, 24 (15%) – із шведських та шведсько – лівонських, 21 (13,2%) – із російських, 13 (8%) – із чеських, 4 (2,5%) – із угорських, 4 (2,5%) – із литовських, по 2 (0,62%) англійських, італійських, шотландських і молдавських монет, по 1 турецькій та іспанській монеті.

Таким чином, російські монети займають лише четверте місце в грошовому обігу Київщини ¹⁶.

Таблиця № 2.

Скарби іноземних монет XVII – XVIII ст., виявлені і зафіксовані у 1833-1895 рр. В.Б. Антоновичем в Київській губернії

№ п/п	Повіти	Всього скарбів	Іноземних монет	Російських монет та змішаних із західноєв.	з них: російських срібних копійок
1.	Радомишльський	43	34	9	4
2.	М. Київ	15	6	9	7
3.	Васильківський	9	8	1	1
4.	Сквирський	11	8	3	1
5.	Бердичівський	9	8	1	–
6.	Липовецький	12	11	1	1
7.	Таращанський	9	9	–	–
8.	Канівський	14	10	4	3
9.	Черкаський	17	15	2	–
10.	Чигиринський	10	9	1	1
11.	Звенигородський	10	9	1	–
	Всього:	159	138	21	18
	В %	100	86,8	14,2	11,32

Отже, західноєвропейських та польських скарбів виявлено в Київській губернії 138 (86,8%), а російських – 21 (14,2%).

Серед російських монет переважають скарби із срібних копійок – 18, або 11,32% від загальної кількості скарбів.

Проаналізуємо найбільш цікаві скарби російських срібних та мідних монет, а також змішані скарби, у яких зустрічаються російські копійки та її фракції.

Радомишльський повіт. У 1884 р. у м. Коростишів в скляній посудині виявлено 357 срібних монет: Польщі, Росії, Швеції, німецьких міст XVII ст. до 1666 р.

В 1881 р. у с. Царівка знайдено глечик, наповнений російськими мідними монетами 1732 – 1803 рр. У 1888 році в с. Макаров виявлено скарб монет XVIII ст.: 1 голландська, 2 російські, 2 пруські і 3 польські. У 1888 році у цьому ж селі селяни викопали на полі скарб із 7 пруських талерів, російських рублів XVIII ст. і 1 золотої голландської монети 1768 року. 1852 році в с. Мощунь знайдено скарб із 334 російських мідних монет XVIII ст. У 1851 році в с. Белгорода виявлено скарб із 22 срібних копійок Михайла Федоровича (1613 – 1645). 1871 року в с. Хамків оприлюднено 1 золотий червінець Рудольфа II 1588 року та 71 срібна копійка російських царів від Іоана IV (1533 – 1584) до Михайла Федоровича. У 1886 році у с. Германська Слобода було знайдено скарб із 838 дрібних монет: російських, польських, шведських, пруських XVII – XVIII ст. 1890 року в с. Мірочка зафіксовано скарб російських срібних копійок Петра I. Всього в повіті знайдено 43 скарби, в тому числі – 9 із російськими монетами .

м. Київ. У 1889 році на території Братського монастиря виявлено скарб із 7 монет: російських, польських, шведських XVII – XVIII ст. 1888 року в садибі Кисельова знайдено флягу для води, наповнену 1000 срібними копійками Петра I. 1860 року в садибі Грабовського відкопано скарб із 2243 польських і російських монет. 1861 року в садибі Стародубцева знайдений скарб у двох посудинах, наповнених 35,5 фунтами срібних російських копійок від Василя II до Петра I. У 1854 році на київській площі виявлено великий скарб із російських монет XVII – XVIII ст.: 26 – Катерини II (1762 – 1796), 645 копійок від Василя Шуйського (1606 – 1610) до Олексія Михайловича

(1645 – 1676), 11 монет від Петра I до Катерини II, 61 срібна копійка Олексія Михайловича.

1833 року під залишками церкви святої Ірини відкопано скарб із 98 мідних копійок Олексія Михайловича 1656 – 1662 рр. В 1856 році в садибі Капітанського знайдено скарб із 772 срібних копійок Олексія Михайловича. У 1887 році в Андронівському провулку виявлено скарб у глиняній посудині, який містив 2400 срібних копійок Петра I. Це – одна із найбільших знахідок подібних монет на території України. У 1857 році поблизу Аскольдової могили відшукано 157 срібних російських монет Єлизавети Петрівни (1741 – 1761), Катерини II (1762 – 1796) та Павла I (1796 – 1801).

Васильківський повіт. У 1867 році в с. Салівоньки знайдено скарб із 518 срібних монет: польських, шведських, рижських, пруських та російських копійок 1618 – 1648 рр.

Сквирський повіт. У 1844 році виявлено глечик, у якому зберігалися 125 російських і бранденбургських монет 1687 – 1757 рр. У 1887 році в с. Паволоч знайдено скарб із 200 великих срібних монет XVIII ст.: польських, пруських, російських, зокрема срібні рублі Катерини II та Павла I. У 1880 році в с. Володарка знайдено 3, 5 пуди (56 кг) російської мідної монети XVIII ст.

Бердичівський повіт. У 1889 році в с. Писарівна знайдено скарб із 18 монет XVIII ст.

Липовецький повіт. У 1885 році в с. Підвисоке виявлено скарб із 200 срібних копійок Петра I, датованих кінцем XVII – початком XVIII ст.

Таращанський повіт. Знайдено 9 скарбів, але в жодному не виявлено російських монет досліджуваного періоду.

Канівський повіт. У 1886 році в с. Кирилівка знайдено скарб із 1000 срібних монет Іоана III (1462 – 1505), Михайла Федоровича Романова (1613 – 1645), угорських, голландських та польських золотих червінців XVII ст. У 1886 році в м. Каневі знайдено три скарби: перший складався із 400 російських, 312 польських, 9 нідерландських монет; другий – із польських монет Сигізмунда III (1587 – 1632); тре-

тій – із російських срібних копійок Петра I (1689 – 1725).

У 1892 році в м. Каневі знайдено скарб із 330 російських монет: срібних копійок від Іоана IV (1547 – 1584), до Михайла Федоровича (1613 – 1645), 3 турецьких монети та 6 голландських золотих червінців 1592 – 1614 рр.

Черкаський повіт. У 1859 році в с. Бабичі виявлено скарб із 67 мідних російських монет 1761 – 1768 рр. У 1887 році в с. Мошний знайдено скарб із 485 мідних п'ятаків 1763 – 1793 рр.

Чигиринський повіт. У 1881 році на полі поблизу м. Чигирин знайдено 73 срібні російські копійки та шведські монети XVII ст.

Звенигородський повіт. У 1881 році в с. Городниця виявлено скарб із 20 монет: 18 польських 1660 – 1688 рр. і 2 російських монет 1745 і 1751 років.

Таким чином, використавши Археологічну карту Київської губернії В.Б.Антоновича, проаналізувавши зафіксовані у 1833 – 1892 роках, скарбові матеріали м. Києва та 10 повітів губернії, можна зробити такі висновки.

По-перше, скарбовий матеріал XVII – XVIII ст. зафіксований та досліджений досить поверхово. По-друге, 15 скарбів зовсім не ідентифіковані. По-третє, в скарбах Київської губернії переважають польські, німецькі, австрійські, шведські, голландські та інші західноєвропейські монети, переважно середніх номіналів, що характерно для грошового обігу в усіх регіонах України. Частка російських скарбів не значна, вона складає із 159 комплексів, лише 21 скарб (14,2%), при чому серед російських монет переважають старі срібні копійки від Івана III (1462 – 1505) до Петра I (1682 – 1725), часто разом із західноєвропейськими монетами. По-четверте, вивчені скарби засвідчують поступове проникнення російської монети на український ринок, особливо після 1654 року, розширення українсько-російських економічних зв'язків та поступову експансію російського самодержавства на права Гетьманщини, особливо у XVIII ст.

Цікаві дослідження про грошовий обіг Київщини у XVII ст. проведені під час написання дисертації «Джерела з історії грошового обігу Київщини XVII століття» (1994) Белою

Ольгою Миколаївною. Вона, дослідивши багато нових письмових джерел та скарбів Київщини, наголошує на тому, що перехід Києва та частини українських земель під юрисдикцію московського уряду, розміщення тут російського воєводи та гарнізону, сприяли вже в другій половині XVII ст. швидкому зростанню в грошовому обігу Києва російських срібних грошей. Кількість скарбів, знайдених на Київщині, у другій половині століття збільшується і складає, за підрахунками автора, 78 знахідок, тоді як у першій половині століття тільки 53. О.М.Белая доводить, що в Києві російські срібні копійки зустрічають виключно в Старому місті, де стояв російський гарнізон. Разом із тим вона показує, що скарбових комплексів у Києві за першу половину XVII ст. було виявлено 18, а за другу – 23, що свідчить про посилення ролі Києва як центру міжнародної торгівлі, зростання грошових заощаджень у населення, вірогідно, і про зменшення інтенсивності торгових операцій, а також про пануючий розлад в грошовому обігу, який був викликаний зміною в підпорядкуванні Києва, перетворенням його з центру воєводства Речі Посполитої в прикордонне місто Гетьманщини, а пізніше – Московського царства і Російської імперії. Із цими висновками в цілому можна погодитися¹⁷.

За даними Є. Сицинського «Труды одинадцатого археологического съезда в Киеве 1888 г.» на Археологічній карті Подільської губернії із 1845 до 1898 років було зафіксовано 78 скарбових комплексів XVII – XVIII ст. Географія знахідок різна, як і різний їхній склад. Так, 10 знахідок виявлено в Брацлавському повіті, по 9 – у Ольгопільському, Ямпільському, Кам'янецькому, по 8 – в Проскурівському та Вінницькому, 6 – в Ушицькому, по 5 – в Летичівському та Гайсинському, по 3 – в Літинському, Балтському та Могилівському повітах.

Російські срібні та мідні монети тут переважно зустрічаються із монетами західноєвропейських держав. Таких змішаних скарбів було виявлено 6 і лише 2 скарби склалися повністю із російських монет. Зокрема, це – скарб із 24 срібних копійок Іоана IV (1547 – 1584), знайдений у 1883 році в м. Вінниці у шкіряній

торбинці; скарб із с. Станіславчик Балтського повіту, який на-
раховував 17 мідних копійок Петра I (1689 – 1725).

Якщо в Київщині знахідки російських монет XVII – XVIII ст.
по кількості скарбів займають 4-те місце після польських, ні-
мецьких та шведських, то на Поділлі, яке лише деякий час пе-
ребувало в складі Гетьманщини (1648 – 1667 рр.), а в основно-
му – в складі Речі Посполитої, – останнє. Це, переважно, дрібні
срібні та мідні російські монети, які в Правобережжі та, зокре-
ма, на подільських ринках були відсутні. Про це яскраво свід-
чить таблиця № 3.

Таблиця № 3.

**Скарби іноземних монет XVII – XVIII ст., виявлені та зафік-
совані у 1844-1891 рр. Є. Сицинським в Подільській губернії.**

№ п/п	Повіти	Всього скарбів	Західноєв. монет	Росій- ських мо- нет	з них: російських срібних копійок
1.	Брацлавський	10	10	-	-
2.	Ольгопільський	9	8	1	1
3.	Ямпільський	9	9	-	-
4.	Кам'янецький	9	8	1	1
5.	Проскурівський	8	6	2	1
6.	Вінницький	8	7	1	1
7.	Ушицький	6	6	-	-
8.	Летичівський	5	5	-	-
9.	Гайсинський	5	5	-	-
10.	Латинський	3	2	1	1
11.	Балтський	3	1	2	1
12.	Могилівський	3	3	-	-
	Всього:	78	70	8	6
	В %	100	89	11	7,69
	Всього скарбів по 2 губерніях:	237	207	29	24

Вивчення монетних фондів Вінницького обласного краєз-
навчого музею та 3 приватних колекцій (жителів м. Бару),

підтверджують попередню думку. Разом із тим нові знахідки скарбів та окремих монет XVII – XVIII ст. розширюють географію дослідження, вносять нові дані до історичної науки, зокрема нумізматики.

Дуже рідко зустрічаються срібні російські копійки на Поділлі, зокрема за часів царювання Олексія Михайловича та Петра Олексійовича. Лише 10 срібних копійок царя Федора Івановича (1584 – 1598) містить скарб іноземних монет, знайдений 1988 року в с. Гобщиця Погребищенського району Вінницької області. Скарбовий комплекс нараховує 6821 іноземну монету. Переважну більшість – 6000 монет складають срібні польські півтораки. Талери у скарбі, як і в більшості інших знахідок відсутні. У 1991 році в с. Журавлівці Барського району на городі Тарапатої С.Д. під час копання стовпчиків під весільний шалаш було виявлено скарб, який складався із 924 срібних монет. Він містив 16 ортів 1621 – 1626 рр. часів Сигізмунда III (1587 – 1632), 38 шостаків 1622 – 1626 рр., 817 півтораків Речі Посполитої 1619 – 1627 рр., 165 шведських драйперкерів 1630 – 1635 рр., 45 півтораків прибалтійських володіннь Швеції 1622 – 1635 рр., 1 драйперкер Померанії 1622 р., 61 монету Пруссії Георга Вільгельма та Густава II Адольфа 1621 – 1633 рр. В Барському скарбі 2002 року, переданого до Вінницького державного педагогічного університету Лисим А.К., міститься 76 срібних польських та литовських монет XVII ст. від півгрошів до ортів. Найдавніша монета у скарбі – шостак (6 грошів) із зображенням портрета Сигізмунда III 1614 року, найновіша – шостак 1670 року.¹⁸ Вивчаючи вже відомі скарби, колекції та знахідки окремих монет, досліджуваного періоду, виявлені із 1844 до 2004 року на території м. Бара та Барського району Вінницької області (Барські скарби 1895р., 1982р., 2002р.; Володівецький 1851 р.; Ялтушківський 1897 р.; Журавлівський 1990 р.), автор не зустрів у перелічених скарбах жодної російської монети. Про це свідчить також остання знахідка монет XVII ст., виявлена в с. Велика Бушинка Немирівського району в червні 2004 року.

ТАБЛИЦЯ № 4

Дані про скарб із 483 срібних та мідних польських монет XVII ст., знайдений в червні 2004 року в с. Велика Бушинка Немирівського району, Вінницької області мешканцем села Криворучко В.В. (на основі витягу з протоколу №8 фондово – закупівельної комісії Вінницького краєзнавчого музею від 05.07.2004 року).

Номинал	Вага	Рік карбування	Метал, проба	Правитель, Країна	Кількість екземплярів
Талер	28,8г	1611	Срібло 700	Сигізмунд III (1587-1632), Річ Посполита	1
Талер	28 г	1619	« – «	« – «	2
Талер	28 г	1620	« – «	« – «	2
Талер	28 г	1621	« – «	« – «	2
Тимф	6,0 – 6,6г	1663	Срібло, 700	Ян II Казимир, Річ Посполита	14
Орт Коронний	5 – 7,20 г	1621 – 1623	Срібло, 250–700	Сигізмунд III, Річ Посполита	266
Орт (Данціг)	5,60 – 6,30 г	XVII ст.	Срібло, 250–700	Річ Посполита	35
Шостак	3,95 – 3,48 г	1632 – 1627, 1651 – 1668	Срібло, 375 і 475	Сигізмунд III, Ян II Казимир, Річ Посполита	12
Півторак	1,00 – 1,2 г	1622 – 1632	Срібло, 250–375	Сигізмунд III, Річ Посполита	128
Боратинка, солід	1,2 – 1,4 г	1660 – 1668	мідь	Ян II Казимир, Річ Посполита	21
Всього монет					483

Всі монети скарбу (за оцінкою експерта Шиліна Ю.М.) поганої збереженості.

Багато срібних монет надщерблені, із пробитими отворами, потерті та окислені, які вимагають негайної реставрації, консервації та апробації. Орієнтаційна вартість скарбу складає близько 1100 гривень. Наукова вартість Велико-Бушинського скарбу надзвичайно велика. По-перше, в даний час дуже рідко до

музейних працівників чи наукових установ доходять цілі скарбові комплекси, їх як правило перепродують колекціонерам. По-друге, скарб 2004 року складається виключно із польських монет 1611 – 1668 рр., переважно королів Сигізмунда III (1587 – 1632) та Яна II Казимира (1648 – 1668). По-третє, майже всі срібні та мідні монети скарбу сильно потерті, що свідчить про тривалий термін їх використання та популярність їх на українському грошовому ринку в період перебування Поділля в складі Речі Посполитої (перша половина XVII ст.) та Гетьманщини (1648 – 1667). По-четверте, в скарбі поряд із ортами, тимфами, шостаками, півтораками та боратинками, наявні 7 польських талерів 1611 – 1621 рр., що є рідкісним явищем. Так, у Барському скарбі польсько – литовських срібних монет 2002 року, Журавлівському 1990 року польських, шведських та пруських монет, Володієвецькому скарбі 1896 року із західноєвропейських талерів та більшості інших скарбів XVII ст., знайдених у Правобережжі, майже відсутні срібні польські талери, особливо Владислава IV(1633 – 1648).

До місцевих барських колекціонерів надійшли із окремих знахідок лише 4 російські монети, зокрема, це – 1 підробка срібної копійки (без дати, з написами лише з одного боку і отвором), 1 срібна копійка Олексія Михайловича (1645 –1676), 1 мідна копійка 1704 року та 1 срібна кругла копійка 1718 року часів карбування Петра I (1682 – 1725). Останню монету знайдено у 2004 році в Барському районі. Збереження монети відмінне, її вага складає 0,6 г. На аверсі монети зображено царя верхи на коні, на реверсі – номінал буквами в два рядки – « копейка» та дата буквами 1718 рік.

Ця монета складає колекційну та історичну цінність через те, що 1718 рік був останнім роком карбування «етих вшей», як висловився про старі срібні монети сам Петро I, які в невеликій кількості ще карбувалися поряд із великими емісіями мідних копійок. Але, з другого боку, ця знахідка свідчить про те, що подільський ринок, який знову ввійшов у 1714 році до господарства Речі Посполитої, використовував не лише польські і західноєвропейські монети, але й російські срібні гроші.

Окремі російські срібні копійки XVII ст. трапляються у більш західних українських землях, зокрема у Наддністрянщині. Так, влітку 1984 року співробітники Заліщицького відділу Тернопільського краєзнавчого музею провели археологічну розвідку в с. Іваново – Золоте, де поблизу р. Дністер, колгоспник Д. Ганзюк на своєму городі знайшов 26 монет XVI – XVII ст. Після подальших розкопок було виявлено ще 166 монет та уламки горщика на глибині 0,4 м. Основну частину скарбу складають гроші Речі Посполитої. Із 193 монет – 168 належать королям Сигізмунду II Вазі (1587 – 1632), 9 – Стефану Баторію (1680 – 1687), 1 – Сигізмунду I Старому (1506 – 1548).

Монети Сигізмунда II складаються із 149 солідів, 5 грошів, 12 півторагрошовиків і 2 трояків. 105 солідів Сигізмунда III карбовані в Ризи, 3 соліди – у Гданську. Певний інтерес в комплексі складають монети: солід прусського короля Георга Фрідріха, 2 срібні монети Лівонського ордену, а також 11 монет Німецької імперії. Серед монет скарбу є одна срібна російська копійка Бориса Годунова (1598 – 1605). Дана знахідка свідчить, що в грошовому обігу Наддністрянщини та Західного Поділля XVII ст. були, поряд із західноєвропейськими монетами, срібні монети Московського царства¹⁸.

Зовсім інші дані про поширення срібних копійок у досліджуваний період в Лівобережжі містить Глинський скарб XVI – XVII ст., опис якого вперше друкується в даній статті. Скарб був знайдений за 16 кілометрів від м. Глухова Сумської області на місці зруйнованого радянською владою у 1922 році чоловічого православного монастиря, так званої «Глинської пустині». Цей монастир був заснований на початку XVI ст. на кошти

родини дворян Глинських на місці появи чудотворного образу «Різдва Богородиці», яка врятувала їх від смерті. Це були воевода Путивля та його дочка Олена Глинська, яка стала дружиною Великого князя Московського Василя III (1505 – 1533) та матір'ю Івана IV Грозного (1547 – 1584). Сама Олена Глинська після смерті чоловіка, будучи регентом свого малолітнього сина Івана, у 1534 році провела реформу московської копійки, ввела в обіг срібний рахунковий рубель, який складався із 100 срібних «проволочених» копійок. Пізніше, на вилучених у XVII ст. із грошового обігу «чешуйках» – потертих монетах XVI – XVII ст., пробивали на кінцях отвори і нанизували на тоненькі мотузки. Їх використовували як нашійні прикраси – дукачі або як своєрідний скарб, який передавався на користь церкви та монастирів. Скільки було цих монет і як довго здійснювалася ця традиція не відомо, тому що під час погрому та закриття церков і монастирів в перші десятиріччя радянської влади, значна частина старих ікон, підвісок, копійчаних в'язок були викинуті або розійшлися серед населення.

Глинський скарб нараховує 294 срібних копійок та 6 свинцевих пломб (підробок). Скарб на двох в'язках потрапив у 1929 році від невідомого глухівчанина до рук місцевого вчителя історії та краєзнавця Заїки Володимира Миколайовича (1925 – 1994). Перед смертю він подарував знахідку своєму синові – Заїці Віктору Володимировичу, який у 2002 році передав в експозицію Глухівського історико – краєзнавчого музею 110 срібних монет із скарбу. Попереднє дослідження Глинського скарбу вказує на те, що це скарб срібних російських копійок та її фракцій (полушок і денег) XVI – XVII ст. Тут також присутні 6 свинцевих пломб копійчаної форми та 16 так званих «мордовок». Як відомо із нумізматичної літератури, «мордовки» – це грубе копіювання допетровських монет, які виготовлялися із грязно – сірого металу – ймовірно із низькопробного срібла і зустрічаються майже всі із проколотим отвором. Назву «мордовки» отримали в колекціонерів від назви одного із народів Поволжя. «Написи» на них зазвичай не читаються – це просто орнамент, складений із подібних на букви знаків. Виробництво їх у

Поволжі викликала необхідність у звичних, традиційних прикрасах для шії, одягу, яка стала відчутною у XVII – на початку XVIII ст., коли російська монета стала більш легкою і дрібною та особливо зросла після реформи Петра I (1698 – 1718) рр., коли поряд із срібною, в грошовий обіг Росії та Лівобережної України було введено круглу мідну копійку. Відомо, що срібні круглі копійки вагою 1,47 – 0,60 г карбувалися в Росії із 1710 до 1718 року включно.

Г.І.Спаський вважав, що ці копії срібних російських копійок, яких завжди бракувало російській казні, особливо для окраїн, були неофіційним платіжним засобом в Сибіру та Поволжі і тому часто зустрічаються там у вигляді скарбів. Як «мордовки» потрапили до Глинської пустині не відомо. Можна припустити, що їх із Сходу принесли паломники чи ченці, які поселилися в монастирі. Однак деякі види найбільш старих «мордовок» із хорошого срібла можуть відноситися ще і до останніх часів Казанського ханства і правління Івана Грозного (1533 – 1584)¹⁹.

У всіх 16 «мордовок», як і у всіх монетах скарбу, зроблено отвір, на одному боці викарбувано орнамент, на іншому – відтворено коня із вершником або без нього. У скарбі є 45 срібних копійок, в яких зображення майже стерті, що свідчить про тривалий термін їх використання в грошовому обігу. У Глинському скарбі наявні 4 монети Івана Грозного (1533 – 1584), 3 – Федора Івановича (1584 – 1598), 20 копійок Бориса Федоровича Годунова, 6 монет Дмитра Івановича (1605 – 1606), 1 монета Василя Івановича Шуйського (1606 – 1610), 3 копійки Владислава Жигмонтовича (1610 – 1612), 1 копійка часів шведської окупації 1611 – 1617 рр., 16 монет царя Михайла Федоровича Романова (1613 – 1645), 28 копійок Олексія Михайловича (1645 – 1676), 35 копійок Федора Олексійовича (1676 – 1682), 11 монет Іоана V Олексійовича (1682 – 1696) та 22 монети старого типу Петра I Олексійовича (1682 – 1725).

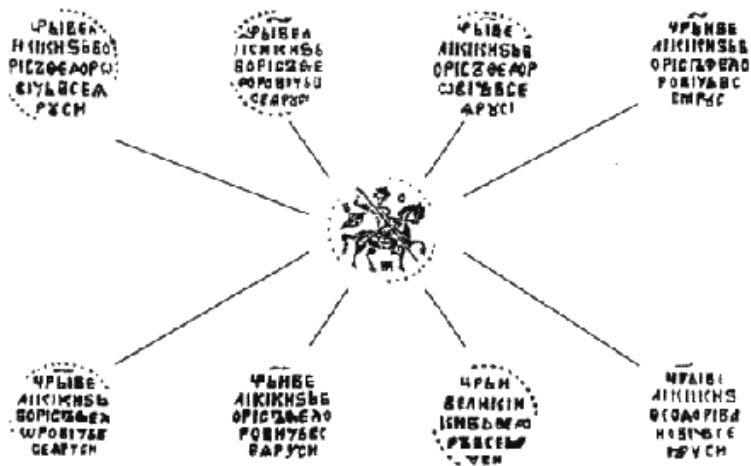
Найбільше срібних копійок у скарбі припадає на період правління Федора Олексійовича (1676 – 1682), коли в умовах Руїни в Лівобережній Україні посилюється російський вплив та в

більшій кількості на ринок проникає російська срібна дрібна монета. Так, на одній із добре збережених монет яйцеподібної форми з одного боку зображено царя верхи на коні із списом у руці, а з іншого – напис «Великий цар Фёдор Алексеевич».

Аналізуючи лицьове зображення на копійчаних та півкопійчаних монетах Глинського скарбу можна прийти до висновку про те, що на всіх монетах XVI – XVII ст. зображено стилізований образ правителя верхи на коні. Внизу для позначення продукції кожного монетного двору використовувалися спеціальні знаки: в Москві – о/М, с/М і букви М О, в Пскові – П С, в Новгороді – В/НО. На одному боці монет розміщена легенда, на якій вказано титул, ім'я та по-батькові московського князя чи царя, на іншому – зображено вершника зі списом в руці.¹⁹

Глинський скарб та інші, розглянуті у даному дослідженні скарби, на нашу думку, мають велике значення для сучасної історичної науки, виявлення економічних зв'язків Гетьманщини із іноземними державами та іншими частинами України, для проведення об'єктивного аналізу грошового обігу та лічби іноземних грошей в Україні у XVII – XVIII ст. Розглянути в статті

письмові та скарбові матеріали переконливо доводять, що грошовий обіг Лівобережної та Правобережної України у період Гетьманщини (1648 – 1764) був наповнений переважно срібною західноєвропейською монетою. Але особливо із другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. у Лівобережжі зростає на українському ринку кількість російських срібних та мідних монет. Це був результат політики щодо обмеження прав Гетьманщини та втягнення її економіки до загальноросійського ринку з боку російських царів Олексія Михайловича (1645 – 1676) та Петра I (1682 – 1725).

1. Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. – К., 1971, – С. 108.
2. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. – К., 1959. – С.376.
3. Зварич В., Шуст Р. Нумізмати́ка. Довідник. – Т., 1998. – С.198.
4. Спасский И.Г. Русская монетная система. – Т., 1962. – С. 113.
5. Мельникова А. С. Русские монеты от Ивана Грозного до Петра Первого. – М., 1989. – С.197.
6. Бакалець О.А. Талер в грошовому обігу України кінця XVI – першої чверті XVIII ст. – Бар, 2004. – С.13.
7. Спасский И.Г. Талеры в русском денежном обращении. Сводный каталог ефимков. – Л., 1960. – С. 5.
8. Котляр М. Ф. Вказ. праця. – С. 127.
9. Котляр М.Ф. Там само. – С. 128.
10. Фёдоров – Давыдов Г.А. Монеты – свидетели прошлого. – М., 1985. – С. 160.
11. Узденников В.В. Монеты России 1700 – 1917. – М., 1985. – С. 413 – 414.
12. Величко С. Летопись событий в Юго – Западной России в XVII в. В 3 томах. – К., 1851. Т. 2. – С. 516.
13. Котляр М.Ф. Вказ. праця. – С. 151.
14. Котляр М.Ф. Там само. – С. 153.
15. Спаський І.Г. Дукати і дукачі України. Історико – нумізмати́чне дослідження. – К., 1970. – С. 34.
16. Антонович В.Б. Археологическая карта Киевской губернии. – М., 1895. – С. 3 – 30.

17. Беляя О.М. Джерела з історії грошового обігу Київщини XVII ст.: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – К., 1994. – С.18 – 19.

18. Бакалець О.А. Барський скарб польсько – литовських монет XVII століття. //Матеріали Всеукраїнської науково – практичної конференції « Історичні витоки козацького роду в Україні». Вінниця, 2004. – Ч. 1. – С. 36 – 38.

19. Олійник В.І. Монетний скарб першої половини XVII ст.//Тези доповід. VI Подільської іст. – краєзнав. Конф. (Секція археології). – Кам'янець – Подільський, 1985. – С.81 – 82.

20. Спаський И. Г. Русская монетная система. – Л., 1962. – С.125.

21. Розанов С., Розанов І. О разшифровке букв «Б –о /М –О на лицевом штемпеле монет Бориса Годунова.// Нумізматика і фалеристика. – 2002. – № 2. – С. 41.

Olexiy Bakalets'

**THE RUSSIAN COPECK IN MONETARY CIRCULATION
OF THE SECOND HALF OF THE 17TH CENTURY – THE FIRST
QUARTER OF THE 18TH CENTURY**

Huge by volume and very various by belonging, material of hoards of buried treasures of the 17 th – 18 th centuries, found on territory of the Central and Left-bank Ukraine, is a valuable historical source. The author of the article, having used data of known monographs, numismatic reference books and catalogues, the maps of the Kiev and Podolsk provinces which have not been used before, and also the modern material of recently-discovered hoards, has made an attempt to retrace the process of spreading and consolidation of Russian coins in monetary circulation of Ukraine – Hetmanate, in particular the silver copeck. There are investigated and put into scientific use materials of Glyns'k hoard 1929, Pishchans'k hoard 1988, Zhuravliv hoard of Polish coins 1990 and Nemyriv hoard 2004.

